

‘We zien armoede te weinig als psychologisch probleem’

Ruim negen procent van de Nederlandse kinderen leeft onder de armoedegrens. Het gaat om 311.000 kinderen en het aantal stijgt. Dat blijkt uit het Armoedesignalement van het Sociaal Cultureel Planbureau, dat half december vorig jaar verscheen. Dr. Erik Snel, socioloog en armoedeonderzoeker aan de Rotterdamse Erasmusuniversiteit, voorziet de uitkomsten van commentaar. Bas Levering sprak met hem.

door **Bas Levering**

Waren de resultaten echt zo verrassend?

De armoedemonitor geeft aan dat er sinds een aantal jaren van daling weer sprake is van een stijging. Op zichzelf is dat natuurlijk helemaal niet verwonderlijk. We beleven de grootste crisis sinds de jaren dertig. Dat er dus meer mensen onder de armoedegrens zouden zakken was te verwachten. Wat vooral de pers haalde, was de stijging van het aantal kinderen in arme gezinnen. Daarmee zijn we terug op het niveau van tien jaar geleden. Als je die cijfers bekijkt, zie je

een aantal andere verschuivingen. In de eerste plaats zie je een verschuiving in leeftijd. Toen ik zelf in de jaren negentig met armoedeonderzoek begon, lag het accent echt op de ouderen. Mede door belastingmaatregelen van de paarse kabinetten destijds is de armoede onder ouderen heel sterk afgenomen. Het gaat dan natuurlijk om de aantallen. Er zijn dus nog steeds oude mensen die het niet best hebben, maar het aantal is sterk teruggelopen. Tegelijkertijd zie je een stijging bij de kinderen. Kinderen tot achttien jaar vormen nu de

BEELD: BART KOETSIER

Interview

BAS LEVERING

“ Het gaat om gebrek aan alledaagse dingen tot en met niet elke dag een warme maaltijd ”

Erik Snel studeerde sociologie in Utrecht en promoveerde in 1996 op een onderzoek over het gebruik van sociologische kennis en ideeën in de praktijk van sociaal beleid (*De vertaling van wetenschap. Naorlogse sociologie in praktijk*). Sinds 1998 is Snel als universitair docent verbonden aan de Afdeling Sociologie van de Erasmus Universiteit Rotterdam. Van 2002 tot en met 2005 was hij tevens bijzonder hoogleraar Intercultureel Bestuur aan de Universiteit Twente. Sinds 2006 doceert hij tevens aan het University College Utrecht. Zijn onderzoek spitst zich toe op concrete maatschappelijke vraagstukken, zoals armoede, migratie, stedelijke ontwikkelingen en stedelijk beleid.

meest kwetsbare categorie.

In de tweede plaats zie je een verschuiving van bijstandsgerechtigden en uitkeringsafhankelijken naar werkenden. In de Verenigde Staten kennen we die problematiek natuurlijk al heel lang: the working poor. In Nederland zie je dat nu ook steeds meer. Vooral kleine zelfstandigen, maar ook mensen in loondienst, parttime werkenden. Ik neem aan dat dat heel vaak alleenstaande moeders zijn, laaggeschoolde alleenstaande moeders die niet full-time kunnen werken vanwege de zorg voor de kinderen, die ook niet zoveel verdienen vanwege de lage scholing. In de derde plaats, en dat is natuurlijk juist niet veranderd, zie je een hoge concentratie van mensen onder de armoedegrens bij niet-westerse immigranten, waaronder de Turkse en Marokkaanse huishoudens.

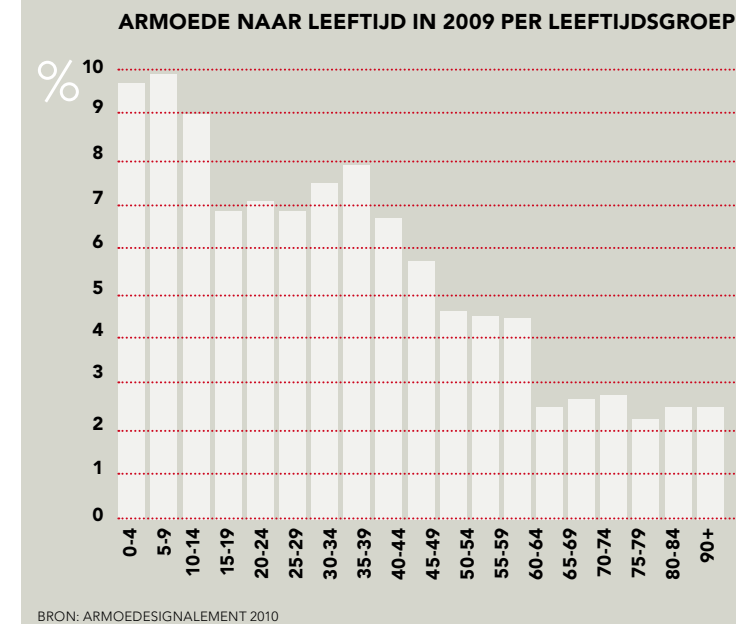
In de SCP-grafiekjes zie je dat het vanaf het veertiende levensjaar ineens sterk afneemt. Ik heb als verklaring gelezen dat kinderen door middel van baantjes hun armoede kunnen compenseren.

Het zou kunnen, maar dat durf ik niet te zeggen. Kinderen gaan hun eigen wegen vinden om toch wat meer geld te hebben en dan is een baantje natuurlijk het meest voor de hand liggend. Ik ben er niet zeker van of die inkomsten technisch bij het huishoud-

inkomen worden geteld. Wij gaan altijd uit van de leeftijdscategorie 0 tot 18. Dat is een van de vervelende dingen van het SCP en het CBS, dat ze ineens anders categoriseren of een andere armoedegrens hanteren. De leeftijdscategorie die ik relevant vind, behelst de minderjarige kinderen die nog bij hun ouders wonen. Daarvan zie je dat het aantal kinderen in armoede is gegroeid. Dat wil niet zeggen dat dat altijd een probleem is. Het aantal kinderen dat in een minimum-huishouden leeft, is toegenomen. In 2000 waren dat er een kwart miljoen. Dat is geleidelijk aan gedaald tot 220.000 en nu weer terug op 250.000. Voor een deel gaat het daarbij om 'incidenten'. Vader of moeder verliest werk en komt in de WW terecht, maar heeft volgend jaar opnieuw werk. Maar voor een deel is dat ook - en bij kinderen juist meer dan bij andere leeftijdsgroepen - een langdurig probleem, en dan wordt het natuurlijk wel problematisch.

Wat is er bekend van de uitwerking die het op de kinderen heeft?

Daarnaar zijn diverse onderzoeken gedaan. We weten in elk geval dat er minder bestedingsmogelijkheden voor kinderen zijn. Hele normale zaken moeten deze kinderen ontberen: vakantie, een uitje hier een uitje daar, nieuwe kleren, computer - televisie en

telefoon tref je wel overal aan. Het gaat dus om gebrek aan alledaagse dingen, tot en met niet elke dag een warme maaltijd. Ook komt het natuurlijk voor dat de moeder besluit zelf niet warm te eten om het haar kinderen wel te kunnen geven. Deze gegevens kennen we uit onderzoek dat jaarlijks gedaan wordt. Het gaat dus om materiële en vooral om sociale deprivatie.

We weten ook - en dat is natuurlijk een positief punt - dat het geen weerslag heeft op onderwijsprestaties. Je moet hoe dan ook zeggen dat door de Nederlandse verzorgingsstaat met haar relatief hoge uitkeringsniveau de echte materiële effecten van armoede gering zijn, als je het bijvoorbeeld vergelijkt met de Verenigde Staten waar de armoede veel dieper is. Bij ons blijven de kinderen dus, ondanks de armoede, niet achter in het onderwijs. Dat is natuurlijk van groot belang, want het grote schrikbeeld is natuurlijk de intergenerationele overdracht van armoede - dat kinderen, doordat ze te weinig onderwijs genieten, zelf ook niet verder komen in het leven.

De diepte van de armoede in Nederland is onvergelijkbaar met die in de Verenigde Staten. Tot 2001 had je in de VS nog de ADFC, de bijstand voor alleenstaande moeders met kinderen. Dat kwam neer op een paar honderd dollar per maand. Dat was te veel om

dood te gaan, maar je kon er absoluut niet van leven. Die vrouwen moesten er dus op de een of andere manier geld bij sprokkelen. Dat is wel even een verschil met Nederland waar een bijstandsmoeder met kinderen per maand 900 euro ontvangt. Die ADFC is afgeschaft en vervangen door een andere uitkering, maar die ontvang je hooguit vijf jaar. De uitkering vervalt gewoon na vijf jaar en dan moet je het maar zien. Five years in a life-time dus. Dat heeft in zoverre weer een gunstig effect gehad dat men er veel meer op heeft ingezet om die vrouwen toch weer aan het werk te krijgen. Onder Clinton liep dat eigenlijk nog heel goed, omdat er toen in de VS sprake was van een periode van een sterke economische vooruitgang. Er was toen werk. Pas later ging het gepaard met grote werkloosheid. En als er dan geen bijstand is, red je het natuurlijk niet. Maar in de achterstandsprogramma's en de private charity programma's gaat heel veel geld om.

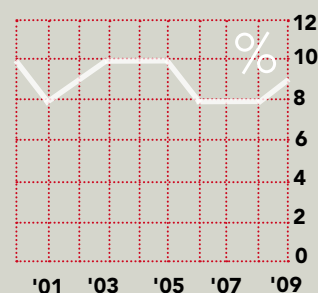
Hoe moeten we nu tegen de Nederlandse armoedeproblematiek aankijken?

Ik denk echt dat wij armoede te veel zien als een economisch-financieel probleem en te weinig als psychologisch probleem. We hebben te weinig oog voor de psychische schade die armoede veroorzaakt. Daar hebben vooral

kinderen onder te lijden. We zijn geneigd om te zeggen dat je als je arm bent weinig geld hebt en dus moeite hebt om rond te komen. Als die situatie lang aanhoudt, levert dat enorme stress op. Daar kunnen sommige mensen heel goed mee omgaan en anderen minder. Er zijn een aantal andere dimensies die bepalen dat ouders al dan niet met die voortdurende stress kunnen omgaan. Dat zijn niet alleen maar zorgen, maar ook schuldgevoelens en gevoelens van falen. Die gevoelens kunnen resulteren in een gevoel van incompetentie dat ervoor zorgt dat het niet lukt. Er is een aantal factoren dat bepaalt of ouders goed of minder goed daarmee kunnen omgaan. Zelf gebruik ik altijd het bekende rijtje van Bourdieu: economisch, sociaal en cultureel kapitaal. Het economische is natuurlijk voor een ieder gelijk, ze hebben weinig geld. Wat het culturele kapitaal betreft kunnen hoger opgeleiden beter omgaan met problemen door een groter reflecterend vermogen. Wat het sociale kapitaal betreft is natuurlijk duidelijk dat sociale contacten materieel voordeel kunnen opleveren. Mensen om je heen kunnen hulp bieden. Moeders kunnen op elkaars kinderen passen. Ook in immaterieel opzicht, dat je over je sores kunt praten. Sociaal kapitaal helpt dus op twee manieren, materieel, maar zeker ook immaterieel. Van Tine van Regenmortel heb ik geleerd dat we naast de drie van Bour-

“ Het aanspreken van de veerkracht kan ertoe leiden dat ze beter in staat zijn om aan de armoede te ontsnappen ”

AANDEEL 0-17 JARIGEN ONDER DE ARMOEDEGRENS, 2000-2009

BRON: ARMOEDESIGNALLEMENT 2010

dieu ook nog psychologisch kapitaal moeten onderscheiden. Dan gaat het om het vermogen om je te weer te stellen tegen die ongunstige situaties waarmee je in je leven geconfronteerd wordt. Dat moet er in de eerste plaats voor zorgen dat je niet aan het schuldgevoel onderdoor gaat. Maar ook dat je een goede manier vindt om met de stress om te gaan, want sommige manieren om met stress om te gaan zijn heel nadelig. Een van de voor de hand liggende coping strategieën is afleiding zoeken door dingen te kopen. Maar door dat kopen maak je schulden, waardoor je nog verder in de problemen komt. Soms zie je bij heel arme gezinnen dat ze zich te buiten gaan aan allerlei aankopen die ze helemaal niet kunnen bekostigen. Dat lijkt natuurlijk, maar het is een manier om aan de zorgen te ontsnappen, om even de pijn niet te voelen. Zo kan armoede dus verschillend uitwerken op het gedrag van de ouder. We zien problemen met de opvoeding ontstaan, daar waar het ouders ontbreekt aan cultureel, sociaal en psychologisch kapitaal: ze voelen zich schuldig en overbodig, vinden dat ze de kinderen niet kunnen geven wat ze zich hadden voorgesteld. En dat kan natuurlijk van invloed zijn op het opgroeiende kind. Armoedeonderzoekers, die vaak uit de economische of -zoals ik - uit de sociologische hoek komen, hebben vaak geen oog voor die psychologische factoren.

Heb je enig idee over de manier waarop we dat psychologisch kapitaal kunnen aanspreken?

In ieder geval niet alleen door middel van het huidige armoedebeleid. Het huidige armoedebeleid is erop gericht om die gezinnen meer geld te geven, maar daar komt men een beetje van terug omdat dat geld vaak niet zo goed besteed wordt. Er is dus steeds meer de neiging om dingen in natura te geven. Dus geen geld voor een computer, maar een computer. We moeten dus verder denken dan het materiële. Gemeenten krijgen trouwens minder te besteden en veel gemeenten scherpen ook de randvoorwaarden aan. In Utrecht was er bijvoorbeeld een zeer ruimhartig armoedebeleid voor gezinnen onder 125% van het sociaal minimum. Dat wordt nu hoogstwaarschijnlijk teruggebracht tot 110%, wat een beperking van de omvang van de groep betekent die aanspraak kan maken op voorzieningen. In Eindhoven bestaan zelfhulpgroepen van mensen uit arme gezinnen. Materieel konden die moeders elkaar natuurlijk niet helpen, maar ze konden elkaar wel emotionele steun geven en konden ook met elkaar over de opvoeding praten. De problematiek verergert natuurlijk als zo'n gezin niet alleen arm is, maar ook nog in een isolement terecht komt. In Rotterdam was er een heel mooi project van Bureau Frontlijn - dat is in de gemeente Rotterdam een soort R&D

afdeling op het gebied van sociaal beleid. Het ging om een moeder-kind-project over het opgroeien in achterstandssituaties. Ze stuurden hbo-studenten voor een periode van een half jaar een halve dag per week, gewapend met een checklist, naar arme gezinnen. Zo werden de problemen geïnventariseerd: geldproblemen natuurlijk, geen meubels, maar ook problemen met de sociale dienst, afgesloten gas en licht. Die studenten gingen met die moeders aan de slag om die problemen op te lossen en zorgden er zo voor dat ze weer een enigszins geordend huishouden kregen. Nadeel van het project was dat het sterk gericht bleef op het oplossen van praktische problemen. Maar de studenten hadden wel echt contact met arme gezinnen met kinderen en zo ontstond er een goede uitgangssituatie om ook over meer psychische aangelegenheden te spreken en daarbij te helpen. Dat gebeurde in dit project overigens nog heel weinig. De beste aanpak is volgens mij toch die van zelfhulpgroepen waar moeders elkaar onderling kunnen steunen. Dat het om studenten ging was wel een voordeel, want als professionals erop afgaan, wordt vaak het gevoel van onvermogen alleen maar versterkt.

Als die psychologische ondersteuning erop gericht is om ervoor te zorgen dat men de armoede beter aankan, kan het

ook als alibi worden ingezet om niets meer aan de armoede zelf te hoeven doen.

Maar het aanspreken van de veerkracht kan er ook toe leiden dat ze beter in staat zijn om aan de armoede te ontsnappen. Doordat ze steviger in hun schoenen staan, meer durven en daardoor toch weer op de arbeidsmarkt terecht kunnen komen. En het is toch ook al heel wat als het zover komt dat de situatie van armoede minder schade toebrengt aan zowel de moeder en de vader - indien aanwezig - als aan het kind.

Kun je nog iets vertellen over je eigen onderzoek naar kinderen in armoedesituaties?

In onderzoek, dat een jaar of tien geleden is afgerond, hebben we zowel naar de moeders als naar de kinderen gekeken. Wat daarin vooral naar voren kwam, was de diversiteit aan ervaringen. Dat zie je altijd bij kwalitatief onderzoek. Dat betekent ook dat algemene uitspraken van de vorm 'armoede leidt tot x of y' loze uitspraken zijn. Er waren jongere kinderen die er geen flauw benul van hadden dat hun moeders al jaren lang in armoede leefden, maar er waren er ook die wel heel trieste verhalen hadden. In dat onderzoek gebruikten we voor het eerst ook een aantal psychologische meetinstrumenten, vooral een vragenlijstje om depressieve gevoelens vast te stellen. We spraken met vijftig vrouwen die enorm

bleken te verschillen in psychische gesteldheid. Sommige vrouwen scoorden heel hoog op depressiviteit, je schuldig en overbodig voelen, het niet meer zien zitten, en andere vrouwen veel minder. Onze vraag was of er een verband bestond tussen die scores en de manier waarop die vrouwen de situatie bij hun kinderen beoordeelden. Moeders die arm waren en sterke depressieve gevoelens hadden, vóelden zich ook echt arm, maakten zich zorgen over hun financiële situatie en meenden ook dat de situatie nadelige gevolgen heeft voor hun kinderen. We hebben toen niet kunnen nagaan of dat ook nog verband hield met de feitelijke situatie van de kinderen. Bekend is overigens dat de meeste gezinnen relatief kort in de bijstand zitten. Er is ook interessant nieuw onderzoek van de SWA, de onderzoeksafdeling van de Rotterdamse Sociale Dienst, waaruit blijkt dat er geen verschil in opvoedingsstijl is tussen gezinnen die lang en kort in de bijstand zitten. Er is dus geen aanwijzing voor dat er zoiets is als een cultuur van de armoede die op den duur tot een bepaalde vorm van opvoeden leidt. Ik neem aan dat je wel verschillen in opvoedingsstijl ziet als je kijkt naar de verschillen in cultureel, sociaal en psychologisch kapitaal. Daar wil ik dan ook graag verder onderzoek naar doen. ★

BAS LEVERING

BEELD: BART KOETSIER

